

پیشینه‌ی تاریخی نیروی دریایی در ایران

پژوهشگر: احمد عابدیان

ایرانی‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی، از دوره‌ی هخامنشیان و حتا قبل از آن، علاوه بر داشتن نیروهای رزمی مقتدر زمینی، دارای نیروهای دریایی قدرت‌مندی نیز بوده‌اند که این نیروها در انجام عملیات کشتی‌سازی در سواحل، دریانوردی‌های طولانی و نبردهای دریایی دارای تجارب ارزنده‌ای بوده‌اند.

در این نوشته ما سعی می‌کنیم اشاره‌ای کوتاه به فعالیت‌های نیروهای یاد شده، به‌ویژه در دوره‌ی هخامنشی و سپس چند دوره‌ی بعد از آن داشته باشیم.

از هنگامی که آسیای صغیر در خاورمیانه تحت نفوذ ایران قرار گرفت، در مقابل

نیروهای دریایی یونان، مصر و فنیقیه، ایرانی‌ها با تلاش و کوشش فراوان موفق شدند امپراتوری عظیم دریایی ایران را تشکیل دهند. خلیج فارس و سایر آب‌های سرزمینی موجود، باقی‌مانده از امپراتوری بزرگ دریایی نیاکان ما است.

مجدد و عظمت و اقتدار ایرانی‌ها در زمان هخامنشی و این که ایران در آن زمان تنها ابرقدرت سیاسی جهان و حاکم بلامنازع خاورمیانه بوده، انکارناپذیر است.

در دوره‌ی هخامنشی و در عصر کوروش بزرگ که یکی از بزرگ‌ترین نوابغ آن روزگار بود، دولتی به وجود آمد که گسترده‌گی آن از شرق به سند، شمال به سیحون، غرب به دریای مدیترانه و مصر و از جنوب به خلیج فارس و اقیانوس هند منتهی می‌شد. نبوغ ذاتی و نظامی و مدیریت کوروش که فرماندهی باتدبیر بود و هم‌چنین ایستاده‌گی و پای‌مردی ایرانی‌ها در فتح بابل که استحکامات دفاعی بسیار بالایی داشت برای سیاست‌مداران و دولت‌مردان آن زمان بسیار اعجاب‌انگیز و متهورانه بود.

بابل گرچه شهری بزرگ با قابلیت پیش‌رفت می‌توانست باشد ولی زمام‌داران آن از نظر اخلاقی و اشاعه‌ی فساد و خرافات و تجارت برده‌گان، این شهر را به مرز سقوط نزدیک کرده بودند. کوروش پس از عبور از دجله، از سدها و موانع زیادی گذشت و آن‌گاه با حمله به لشکریان بابل و شکست آن‌ها، ارتباطشان را با بابل قطع و این شهر را فتح نمود.

مردم این سرزمین پس از پیروزی کوروش نگرانی چندانی به خود راه ندادند، زیرا می‌دانستند، کوروش هر سرزمینی را که

فتح می‌کرد برای مردم آن آسایش، رفاه و عدالت به ارمغان می‌آورد، نسبت به تمام ملل با هر اعتقاد و آیینی با محبت و مهربانی برخورد کرده، به قتل و کشتار مردم، آن‌گونه که خصلت فاتحان بود دست نمی‌زد، جایی را نمی‌سوزاند، مجوز غارت اموال و دارایی مردم را صادر نمی‌کند و به حقوق فردی و اجتماعی احترام می‌گذارد.

منشور کوروش به عنوان نخستین سند حقوق بشر شهرت جهانی دارد. کوروش در سال ۵۳۹ قبل از میلاد که وارد بابل شده بود دستور داد این منشور را که از جنس سفال به طول ۲۳ و عرض ۱۱ سانتی‌متر بود بسازند و فرمان‌های کوروش را به خط‌های میخی و بابلی بر روی آن حک نمایند، این منشور که حاوی پیام صلح و دوستی است سندی با ارزش و از افتخارات ملی ایرانی‌ها می‌باشد. این فرمان، نوشته‌های بیش‌تری داشته که قسمت‌هایی از آن نابود شده است و قسمت‌های سالم آن‌را هم که شکسته بود به هم‌دیگر چسبانیده‌اند.

ابتکارات و چه‌گونه‌گی عمل کرد داریوش بزرگ که در ۵۲۱ قبل از میلاد به سلطنت رسید و کتیبه‌ی معروف بی‌ستون یادگار او است، پس از گذشت سال‌ها، فراموش شدنی نیست. در دوره‌ی هخامنشی که به ایجاد راه‌های زمینی و دریایی اهمیت خاصی می‌دادند، داریوش دستور داده بود تا ترعه یا کانالی بین دریای سرخ و دریای مدیترانه از طریق شاخه‌ی شرقی نیل حفر کنند تا کشتی‌های نیروی دریایی ایران و سایر کشتی‌های بازرگانی به راحتی بتوانند بین دریای سرخ و دریای مدیترانه رفت و آمد نمایند. ساختن این کانال در عصری که فاقد امکانات مکانیزه بود، یکی از کارهای شگفت‌انگیز پراهمیت و شایسته‌ی تحسین بود، زیرا این کانال ارتباط بین‌المللی سواحل شمالی آفریقا و سواحل جنوبی اروپا را از طریق دریای سرخ به خلیج فارس و شرق آسیا مرتبط ساخته و به رونق تجارت بین‌الملل کمک‌های شایانی می‌کرد. ایرانی‌ها از این آبراه توانسته بودند تعداد زیادی از کشتی‌های نیروی دریایی خود را به دریای مدیترانه و به جبهه‌های یونان برسانند.

کاهنان مصری به لحاظ اقدامات اصلاحی داریوش، او را خدای دریاها می‌خواندند و برای او احترامی همانند خدایان‌شان قابل بودند. لازم به یادآوری است که ترعه‌ی سوئز که در سال ۱۸۶۹ میلادی توسط «فردیناند دولسپس» حفر شد از نظر طی مسیر با ترعه‌ای که به دستور داریوش ساخته شده بود اختلافاتی داشتند.

ایرانی‌ها نخستین قومی هستند که با ناوگان دریایی خود از عملیات آب-خاکی یعنی پیاده کردن نیروها و وسایل و تجهیزات از ساحل به دریا و بالعکس استفاده کرده و در ساخت پل‌های شناور برای عبور نیروهایشان، از نخستین‌ها بودند.

در جنگ دوم جهانی و در ۶ ژوئن ۱۹۴۴ برای نجات فرانسه و خارج کردن این کشور از دست نازی‌ها، بزرگ‌ترین عملیات هجوم به سواحل نورماندی با عملیات آبی-خاکی و از طریق کانال مانش توسط نیروهای متفقین به فرماندهی آمریکا صورت گرفت. در عملیات نورماندی که یکی از خطرناک‌ترین، پرهزینه‌ترین و شگفت‌انگیزترین عملیات جنگی جهان نام گرفته است، نیروهای متفقین در خاک اروپا پیاده شده و به پیش‌روی ادامه دادند. بدون

نمونه‌ای از کشتی‌های نیروی دریایی در زمان کوروش

آرتمیس

خشایارشاه محسوب گردد. بعد از گذشت قرن‌ها سکوت و بی‌خبری، با آمدن صفویان و تشکیل یک امپراتوری بزرگ، شهامت و فداکاری ایرانی‌ها به فرماندهی امام قلی خان، امیر فارس در بیرون راندن پرتغالی‌ها از جزایر خلیج فارس، به‌ویژه جنگ ۷۵ روزه‌ای که در جزیره‌ی هرمز از ۹ فوریه ۱۶۲۲ تا ۲۳ آوریل همان سال ادامه داشت و منجر به خاتمه‌ی حضور ۱۱۷ ساله‌ی پرتغالی‌ها، فتح قلعه‌ی مستحکم آنان و اخراجشان گردید، در تاریخ درخشان ایران به عنوان حرکتی افتخارآمیز قید شده است.

در دوره‌ی افشار برخلاف این‌که مشکلات فراوانی در تهیه و جابه‌جایی چوب و الوار از مازندران به جنوب برای ساخت کشتی‌ها موجود بود، اما یک کارخانه‌ی کشتی‌سازی در بوشهر و یک کارخانه‌ی تولید توپ‌های برنجی به کمک مستشاران فرانسوی در بندرعباس دایر شد که در اولین مرحله‌ی تولید با ساخت ۳۰۰ عراده‌ی توپ، ناوگان نادری در بوشهر تجهیز گردید و در سال ۱۷۳۶ میلادی دو فروند کشتی جنگی که هر کدام به ظرفیت ۴۰۰ تن و مجهز به ۲۰ توپ بودند به سفارش ایران توسط کارخانه‌ی کشتی‌سازی «سورات هند» ساخته شد. یکی از کشتی‌ها به نام «فتح شاه یا شاهی» به عنوان ناو فرماندهی در اختیار دریابان لطیف خان قرار گرفت و دیگری به نام «مسلک» نام‌گذاری شد. بهای این کشتی‌ها به مبلغ ۱۸۶۰۰ لیره برابر با هشت هزار تومان پول ایرانی آن زمان بود که به وسیله‌ی محمدتقی خان، بیگلر بیگی فارس پرداخت گردید و بعد از مدتی دو کشتی دیگر

کرد که در نیروی دریایی مصدر خدمات فراوانی بود. در زمان خشایارشاه سرزمین «کاربه» یا سوریه فعلی که پایتخت آن هالیکارناسه Halicarnasse نام داشت، حاکمانی بودند که به ایران باج و خراج می‌دادند. ملکه آرتامیس فرزند لیک دامیس نیز از آن جمله بود. این ملکه در سال ۴۸۰ پیش از میلاد با فرماندهان خود و ۵ کشتی جنگی که بعد از کشتی‌های صیدایی از بهترین کشتی‌ها بودند، به نیروی دریایی خشایارشاه پیوسته و او را در جنگ سالامین و دیگر جنگ‌های دریایی یاری نمود. شجاعت و لیاقت‌های این بانو در جنگ‌های دریایی باعث شد که در نیروی دریایی ایران به درجه‌ی دریا سالاری نایل و جزو یکی از مشاورین نظامی

تردید اگر جنگ متفقین در عملیات خشکی - آبی سواحل نورماندی با شکست روبه‌رو می‌شد، نه فرانسه از بند اشغال هیتلر رها می‌گردید و نه اروپا می‌توانست سرنوشت جنگ را به نفع خود تغییر دهد.

در نبرد ترموپیل که یکی از بزرگ‌ترین لشکرکشی‌های خشایارشاه فرزند داریوش بزرگ به یونان بود، ابداعاتی را که ایرانی‌ها برای زدن پل‌های شناور به منظور عبور از مسافت یک مایلی تنگه‌ی داردانل و قدم گذاشتن به خاک اروپا از خود نشان دادند، بی‌نظیر و بسیار قابل توجه بود.

سازمان نیروی دریایی ایران در زمان خشایارشاه، عبارت بود از تعداد زیادی قایق و ۱۲۰۰ ناو جنگی که هر کدام ۳ ردیف پارو زن داشتند، تعدادی از این ناوها لجستیکی بوده، عملیات حمل‌ونقل و جابه‌جایی وسایل را عهده‌دار بودند. نیروهای ایرانی برای رفت و برگشت از تنگه‌ی داردانل با استفاده از قایق‌هایی که در مجاورت یک‌دیگر لنگر انداخته بودند دو پل شناور ساختند و برای این‌که اسب‌هایشان در موقع عبور از قایق‌های صحنه‌دار، با دیدن دریا و تلاطم امواج آن رم نکنند، طرفین پل‌های شناور را با دیواره‌هایی تحت پوشش قرار دادند.

در این جنگ درحالی‌که درگیری شدیدی بین ایرانی‌ها و یونانی‌ها جریان داشت وقتی خبر عبور لشکریان ایران از گردنه‌ی صعب‌العبور ترموپیل به گوش نیروهای یونانی رسید، شبانه فرار کردند و هنگامی که آتن سقوط کرد نیروهای ایرانی به تلافی حریق سارد، آتن را به آتش کشیدند. در دوره‌ی هخامنشی لازم است از بانویی هم یاد

نیز به کشتی‌های یاد شده اضافه شدند که این ۴ کشتی تشکیل دهنده‌ی ناوگان اصلی نادری بودند.

محمدتقی خان شیرازی که با سمت دریابانی در نیروی دریایی اشتغال داشت و به‌ویژه دریابان لطیف خان که گویا از اهالی تنگستان بود، در تشکیل ناوگان نادری اقدامات مؤثری به عمل آوردند.

در دوره‌ی زند، از خودگذشته‌گی و مبارزات دلیرانه‌ی مرزداران دریایی در مقابل اشراک، در حفاظت از بنادر جنوبی ایران و کشتی‌ها بسیار حایز اهمیت بود.

در دوره‌ی یاد شده بعضی از طوایف عرب‌های بدوی به قتل و غارت ساحل‌نشینان و سکنه‌ی جزایر خلیج فارس مشغول بودند. قوی‌ترین

این قوم‌ها یکی «خوارج» و دیگری «جواسم» نام داشتند. خوارج در عمان و مسقط برای

رفت‌وآمد کشتی‌های ایرانی و بازرگانان آن و همین‌طور برای سایر کشتی‌ها نیز مزاحمت‌هایی ایجاد و با دزدی‌های دریایی امنیت آن‌ها را

به خطر می‌انداختند. چون آذوقه و غله‌ی این اقوام عمدتاً از سواحل ایران به مقصد عمان

تأمین می‌شد، کریم‌خان زند به کلیه‌ی حکام بنادر خلیج فارس دستور قطعی داده بودند تا از صدور هرگونه خوراکی از سواحل ایران به مقصد عمان جلوگیری نمایند. در آن شرایط به علت

اختلافاتی که کریم‌خان با والی بغداد، عمرپاشا داشت که به ادبیت و آزار زوار ایرانی پرداخته از آن‌ها به زور مبالغی به عنوان باج دریافت می‌کرد و هم‌چنین سلیمان آقا حاکم بصره که اجازه نمی‌داد نیروهای ایرانی از این بندر برای عزیمت و سرکوبی دزدان دریایی عمان و مسقط عبور نمایند، بصره در محاصره‌ی کامل نیروهای ایرانی قرار گرفت و ارسال آذوقه از بصره به دزدان دریایی عمان و مسقط امکان‌پذیر نبود. رهبر قوم خوارج که چنین دید، دوازده هزار نفر از نیروهای خود، با ۱۲ فروند کشتی بزرگ و تعدادی از کشتی‌های کوچک تندرو را به فرماندهی دو تن از فرزندان‌ش از راه خلیج فارس به مصب اروندرود گسیل داشت تا بتواند با تعرض به خاک ایران محاصره‌ی بصره را بشکند، ولی با مقاومت شدید و حمله‌ی متقابل مرزبانان دلیر دریایی ایرانی مواجه گردید.

این جنگ و گریز به مدت ۵ ماه ادامه داشت. در خلال این مدت، ایرانی‌ها با زنجیرهای

استفاده از ناوچه‌های سفید رود، گرگان و بابلسر تشکیل و یک سال بعد در سال ۱۳۱۵ ناو ۶۰۰ تنی شهسوار که در هلند ساخته شده بود از ولگا عبور کرده به آب‌های بندرانزلی (بندر پهلوی سابق) وارد شد. از آن تاریخ تا شهریور ۱۳۲۰، نیروی دریایی ایران یکی در شمال که مرکزیت آن بندرانزلی بود و دیگری در جنوب با مرکزیت پایگاه خرمشهر تشکیل شد، که هر دو تابعیت از ستاد فرماندهی تهران داشتند.

در جنگ دوم جهانی که روس‌ها از شمال و انگلیسی‌ها از جنوب، ایران را مورد هجوم قرار دادند، با این که ایران بی‌طرفی خود را اعلام و در همین رابطه حتی از پرسنل ۵ فروند کشتی آلمانی و ۳ فروند کشتی ایتالیایی که بر اساس قوانین بین‌المللی زمان جنگ به بندر امام خمینی (بندر شاهپور سابق) پناهنده شده بودند خواسته بود که در خاک ایران هیچ‌گونه تظاهراتی علیه متفقین برپا نکنند، ناوهای انگلیسی در ساعت ۴ صبح روز سوم شهریور ۱۳۲۰ بدون اخطار قبلی ناو ببر را در خرمشهر و ناو پلنگ را در آبادان مورد اصابت قرار داده و غرق کردند. در ساعت ۶ صبح همان روز که دریادار غلام‌علی بایندر به اتفاق سروان مگری نژاد عازم خرمشهر شده بودند تا پرسنل را برای دفاع سازمان‌دهی کنند، قبل از رسیدن به پایگاه در زیر رگبار آتش نیروهای انگلیسی و مزدورانشان به شهادت رسیدند. در حمله به بنادر جنوبی ایران، انگلیسی‌ها در

آن‌ها به نام پرسپولیس، برای مراقبت از بنادر خلیج فارس به بوشهر و دیگری که شوش نام داشت، به منظور حمل و نقل مسافر و کالا به خرمشهر اختصاص داده شد.

در دوره‌ی پهلوی نیروی دریایی ایران در ساعت ۹ صبح روز ۱۴ آبان ۱۳۱۱ با ورود ۶ فروند ناو جنگی خریداری شده به نام‌های ببر، پلنگ، شهباز، سیمرخ، کرکس و شاهرخ به بوشهر در خلیج فارس و به فرماندهی نخستین فرماندهی نیروی دریایی آن دوره، دریادار غلام‌علی بایندر تأسیس شد.

سازمان نیروی دریایی در شمال نیز به فرماندهی ناخدا سوم عبدالله ظلی و در سال ۱۳۱۴ با

ضحیمی که ساخت صنعت‌گران شیرازی بود و با استفاده از طناب‌هایی که به دو سر این زنجیرها وصل بودند موانعی در دهانه‌ی اروند رود ایجاد کردند تا خوارج نتوانند با استفاده از تاریکی شب به داخل اروند رود نفوذ نمایند. با این که بر اثر توفان و جریان‌های جزر و مد و فشار آب، این زنجیرها رها شدند، با این حال خوارج نتوانستند کاری از پیش ببرند و عقب نشینی کردند. نیروهای دریایی کریم‌خان سرانجام از راه دریا به آن‌ها حمله کردند و دزدان دریایی را سرکوب نمودند.

در دوره‌ی قاجار و در سال ۱۸۸۵ میلادی، دو فروند کشتی از آلمان خریداری شد. یکی از

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

مقارن ظهر همان روز یک فروند هواپیمای اکتشافی شوروی در آسمان گیلان ظاهر، عملیات شناسایی را انجام و به پایگاه خود مراجعت نمود. در روزهای چهارم و پنجم شهریور هواپیماهای آن کشور نوار ساحلی ایران را بمباران و متعاقب این حملات، نیروهای نظامی شوروی از آستارا به ایران وارد شدند و بندرانزلی، رشت و مرزن آباد و دیگر نقاط حساس را اشغال و پرسنل نیروی دریایی آن‌ها هم از کانال بندرانزلی به خاک ایران پای گذاشتند. روس‌ها در حملات خود ناو سروان یداله بایندر برادر دریادار غلام‌علی بایندر را با تعداد دیگری از پرسنل به شهادت رسانیده و ناوچه‌های نیروی دریایی را نیز به غنیمت بردند. در جنگ دوم جهانی ۷۰۰ نفر از افراد نیروی دریایی ایران که ۶۰۰ نفر از آن‌ها ناویان وظیفه بودند به شهادت رسیدند. پس از جنگ جهانی دوم در سازمان نیروی دریایی بنا به مقتضیات، تجدید نظرهای

تهاجم به خشکی برای این‌که تا سرحد امکان جان‌شان به خطر نیفتد از نیروهای مزدور هندی استفاده می‌کردند و به همین منظور تعدادی از سیک‌های هندی را هم در محله‌ای از آبادان اسکان داده بودند که این مکان هنوز به «سیک لاین» معروف است.

در شمال نیز ناوگان روس‌ها به این بی‌طرفی توجهی نکرده و دقیقاً هم‌زمان با حملات انگلیسی‌ها در جنوب، در ۱۲ مایلی ساحل بندرانزلی (بندر پهلوی سابق) لنگر انداختند،

داشته و در آب‌های بین‌المللی و خلیج عدن نیز امنیت کشتی‌های تجاری خودی را تأمین می‌نماید.

نیروی دریایی در طول ۸ سال جنگ عراق علیه ایران در دفاع از تمامیت ارضی و اسکورت کشتی‌های ایرانی در طول مسیر تردد در خلیج فارس و بازرسی کشتی‌های مشکوک خارجی در مسیر تنگه‌ی هرمز و همچنین تأمین امنیت خطوط مواصلاتی نقش بسیار مهمی ایفا نموده است.

در طول جنگ و در اجرای عملیات ظفرمندان‌هی مروارید در ۷ آذرماه ۱۳۵۹، پرسنل نیروی دریایی با پشتیبانی عقابان تیز پرواز نیروی هوایی موفق شدند پایانه‌های نفتی البکر و الامیه‌ی عراق را که از بزرگ‌ترین مراکز صدور نفت آن کشور بود به آتش کشیده، به بیش از دو سوم تأسیسات پایانه‌ها خسارتی وارد و بیش از پنجاه درصد توان رزمی نیروی دریایی عراق را نابود کنند. ناوچه‌ی موشک‌انداز پیکان که در این عملیات شرکت داشت، پس از دادن تلفات سنگینی به نیروهای عراقی مورد اصابت موشک‌های عراقی واقع و با پرسنل خود در دل آب‌های نیل‌گون خلیج فارس جای گرفت.

به پاس دلآوری‌های پرسنل ناوچه‌ی پیکان، روز ۷ آذر «روز نیروی دریایی» نام گرفته و همه ساله در چنین روزی یاد پرسنل ناوچه‌ی پیکان گرامی داشته می‌شود.

پایان

خارج گردیدند. در حال حاضر نیروی دریای ایران با یگان‌های سطحی و زیر سطحی (زیردریایی‌ها)، یگان‌های پروازی، اسکادران هواناوها، تکاوران، غواصان و دیگر پرسنل با تجربه، مسئولیت حفاظت از سواحل، بنادر، جزایر، سکوه‌های نفتی و تأسیسات دریایی و آب‌های سرزمینی را به عهده

اساسی به عمل آمد. علاوه بر خرید ناوهای جنگی از ایتالیا، تعدادی ناوچه‌های موشک‌انداز از فرانسه و سه مرور تعدادی ناو و ناوچه و هلی‌کوپتر و هاورکرافت از انگلیس و دیگر کشورهای خریداری گردید. نام‌های ببر و پلنگ را برای دو فروند از ناوهای خریداری شده تعیین نمودند که با گذشت سال‌ها، آن ناوها از رده

